

Lîteratura Tecwîdên Kurdî¹

The Literature of Kurdish Tajweeds

Mustafa ACAR

Mustafa ACAR | [https:// 000-0003-1193-838X](https://000-0003-1193-838X) | m.acar47@hotmail.com
Research Assistant, PhD, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Department of
Qur'anic Recitation and Qira'at Studies, Van, Türkiye

Citation:

Acar, M. (2025). Lîteratura Tecwîdên Kurdî. Nubihar Akademi 23, 1-22. DOI: 10.55253/2025.nubihar.1597055

Submission Date	05.12.2024
Acceptance Date	09.04.2025
Publication Date	30.06.2025
Article Type	Research Article
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare. You may send any complaints to nubiharakademi@gmail.com .
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

1 Ev gotar cara ewil di “Sempozyûma Kurdiyatê-I, Di Kurdî de Zanyariyên Îslamî” de (26-27 Çileya Pêşîn a 2020) li Wanê ji teref me û Lokman Şan ve hatiye pêşkêşkirin û di pirtûka “Kürtçede Îslâmî İlimler”ê de (2021) hatiye weşandin. Piştî hin jêderxistin û lêzêdekirinan me pêwist dîte ku em careke din vê gotarê çap bikin da ku bigihêje zêdetir xwendevanan.

Puxte

Tecwîd, îlmê fonetîka Qur'anê ye. Mijara wê li gor metoda alimên Qîraetê xweşxwendin û duristxwendina Qur'anê ye. Mirov bi saya wê dikare Qur'anê li gor fonetîka Ereban bixwîne. Weke ku tê zanîn sehabeyekî Kurd bi navê Caban el-Kurdî (r.e.) heye. Lawê wî yê ku navê wî Meymûn el-Kurdî ye (r.e.) katibê mushefê bûye. Dema mirov li mijara îlmê resmê mushefê dinêre mirov dibîne ku têkiliya wê bi Qîraetê 'Eşere re heye ku tecwîd jî beşek ji vî îlmî ye. Loma mirov dikare bibêje alimên Kurdan hîn ji serdema Îslamê ya ewil ve xizmeta vî îlmî kirine. Ji bilî Meymûnê Lawê Caban, Mehdî b. Meymûn el-Kurdî (w. 171/787-788) jî yek ji alimên Kurdan e ku xizmeta vî îlmî kiriye. Lewra Mehdî di heman demê de seydayê Ye'qûb el-Hedremî (w. 205/821) yê ku îmamekî ji deh îmamên qîraetê ye. Lê mixabîn tevî ku alimên me hem di vî warî de hem jî di warên îlmên Îslamî yên din de bi piranî bi Erebî kitêb nivîsine. Bi qasî ku em dizanin yê cara ewil bi Kurdî tecwîd nivîsiye Mela Xelîlê Sêrtî ye (w. 1259/1843). Loma me di vê gotarê de ji Mela Xelîl û vir ve behsa 40 tecwîdên Kurdî kire. Piraniya van tecwîdan bi Kurmancî bin jî çend hebên Soranî û yeke Zazakî jî di nava wan de heye. Li gor agahiyên em gihastinê jimara tecwîdên Soranî bêtir bin jî ne mimkin bû me qala temamê wan bikira. Loma weke nimûne me tenê behsa çend heban kir.

Peyvên Sereke

Tecwîd, Qîraetê 'Eşere, Xwendina Qur'anê, Kurdî, Kurmancî, Soranî, Zazakî.

Abstract

Tajweed is the science of phonetics of the Qur'an. The subject of this discipline is the proper and beautiful recitation of the Qur'an according to the methodology of the scholars of Qira'at. Through Tajwid, one can recite the Qur'an according to the phonetics of the Arabs. It is known that there was a Kurdish companion named Caban al-Kurdi (r.a.). His son, Maymun al-Kurdi (r.a.), was one of the scribes of the Mushaf. When the science of Mushaf writing (Ilm al-Rasm) is examined, it is observed that this science is connected to the Qira'at-i Ashara and that Tajweed is a part of this discipline. Therefore, it can be said that Kurdish scholars contributed to this science from the early periods of Islam. In addition to Maymun, the son of Caban, Mehdi b. Maymun al-Kurdi (d. 171/787-788) is another Kurdish scholar who served this field. Mehdi was a student of Ya'qub al-Hadrami (d. 205/821), one of the ten Imams of Qira'at. Unfortunately, most of our scholars wrote their works in Arabic, both in this field and in other Islamic sciences. The first known Tajweed book written in Kurdish was authored by Mela Xelîlê Sêrtî (d. 1259/1843). This article discusses Mela Xelîl and mentions 40 Kurdish Tajweed works that followed. Most of these works are in Kurmanji, with a few in Sorani and one in Zaza. According to the available information, the number of Sorani Tajweed works is greater; but it was not possible to examine all of them. Therefore, only a few examples are highlighted here.

Keywords

Tajweed, Qira'at-i Ashara, Qur'an Recitation, Kurdish, Kurmanji, Sorani, Zaza.

Destpêk

Di luxetê de kelîmeya tecwîdê bi wateya xweşikkirin û xemilandinê ye. Tecwîd, mesderê peyva *cewwedeyê* “جَوَّدَ” ye. “جَوَّدَ” di eslê wateya xwe de dijraberî peyva *er-redâeyê* “الرَّدَاءَةُ” ye. “الرَّدَاءَةُ” jî bi wateya berbatbûyîn, xerabî û nexweşikbûnê ye (Îbn Menzûr, 2015, 1/693; Îbnu'l-Cezerî, 2014, 1/163). Ew peyva *cewwede* ya di gotina ‘Ereban de ku dibêjin “جَوَّدَ فُلَانٌ فِي كَذَا” *“filankes di filan tiştî de qenc kir”* dijrabera peyva wan a “*er-Redâe*”yê ye (Îbnu'l-Cezerî, 2014, 1/163).

Di îstîlahê de jî tecwîd; bi wateya, *bicîanîna heqên herfan e. Ango bilêvkirina herfan û tertîbkirina mertebeyên wan û derxistina her herfekê li gor mexreca wê ya esasî* ye (Îbnu'l-Cezerî, 2014, 1/164). Di îstîlahê de jî bo peyva *tecwîdê* gelek te’rîf hatine kirin (Cureysî, 2012, r. 14; Îbnu'l-Cezerî, 2014, 1/163-164; Kenco, 2006, r. 54; Qestelanî, 2007, r. 53; Sefwet, 2014, r. 77; Şaycî, 2010, r. 70; Wezzân, 2014, r. 17). Ji van te’rîfan tê zanîn ku tecwîd, rast û xweşxwendina Qurana Pîroz e. Bi saya vê rastxwendinê jî mirov rî’ayetî mexrecên herfan dike û mirov li gorî sifetên wan wan bi lêv dike. Dema mirov li gor esasên tecwîdê Qurana Pîroz bixwîne jî mirov di xwendina xwe de ji xeletiyên xwe biparêze.

Xulase; mebesta îlmê tecwîdê, bi hawayê ku Cenabê Cîbrîl ji Cenabê Pêxember re xwendiyê, xwendina Kitêba Pîroz e. Çimkî tenê bi vî hawayî mirov dikare Kitêba Pîroz rast û durust bixwîne û xwe ji şaşî û xeletiyên biparêze.

Hukmê Tecwîdê

Tecwîd, beşeke ji beşên îlmê qîraetê ye ku ev beş jî ji aliyê fonetîkî ve ûsûla îlmê qîraetê ye. Alim û zanyarên îlmê qîraetê bi gelemperî zanîna tecwîdê bi du şeklan şîrove kirine:

a. Zanîna îlmê tecwîdê bi şeklê teorîkî ferza kîfaye ye.

b. Di dema xwendina Quranê de bicîanîna qaîdeyên tecwîdê ferza ‘eyn e (Kılıçaslan, 2014, r. 46).

Tevî ku aliman wusa gotine jî Îbnu'l-Cezerî (w. 833/1429) di kitêba xwe ya bi navê *en-Neşr* de dema di derbarê hukmê tecwîdê de dipeyive mirovan li gor sê beşan dabeş dike:

a. Yên ji bo ku rî’ayetî tecwîdê dikin dibin xwedî xêr.

b. Yên ji ber ku rî’ayetî tecwîdê nakin dibin gunehkar.

c. Yên ji ber hin sedeman îmkana wan tune ye ku rî’ayetî tecwîdê bikin me’zûr in (Îbnu'l-Cezerî, 2014, 1/163-164).

Jixwe wî di kitêba xwe ya bi navê *el-Mûqeddîmeyê* de gotiyê, hukmê tecwîdê wacib e û yê Qur’anê bi tecwîdî nexwînin dibin gunehkar (Îbnu'l-Cezerî, 2019, r. 3).

Mela Xelîlê Sêrtî jî hem di kitêba xwe ya qîraetê de ya ku bi Erebi nivîsiye hem jî di ya tecwîdê de ku bi Kurdî nivîsiye wacibbûyina tecwîdê weha aniye ziman:

تَجْوِيدُكَ الْقُرْآنَ أَمْرٌ وَاجِبٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدْهُ أَسَاءَ الْأَدَبَ

*"Xwendina te ya Quranê bi tecwîdî emrekî wacib e.
Yê ku wê bi tecwîdî nexwîne bê edebîyê dike."* (M. X. es-Sî'rdî, wr. 2/b).
Bizanin bira cumle hûn ehlê dîn
Ku tecwîda Quranê ferz e yeqîn
Çi ku ew bi tecwîdî nazil bûye
Ji ba xaliqê me wa meşhûr bûye (M. X. Sêrtî, 2016, r. 16).

Mela Xelîl, dema van beytên li jor şîrove dike dibêje, ev wacib ne wê waciba ku dema mirov bicî nayne musteheqî xezeba Xwedê dibe. Ev wacib, wacibekî sinâ'î ye ku dema mirov bi cî neyne mirov bêedebîyê dike (M. X. es-Sî'rdî, wr. b/2).

Dîroka Îlmê Tecwîdê

Peyva tecwîdê di Qurana Pîroz de derbas nabe, lê ayeta ku dibêje *"Quranê bi tertîl bixwîne!"* [el-Furqân 25/32; el-Muzzemmîl 73/4] ango *"Quranê hêdî hêdî, hebo hebo, bi tefekkur bixwîne!"* bi xwendina bitecwîdî hatiye şîrovekirin. Ligor ku Îbnû'l-Cezerî neqil kiriye û weke peyva C. 'Elî tê zanîn peyva الترتيل معرفة الوقوف وتجويد الحروف / *Tertîl, zanîna cihên seknê ye û bi xweşîkî derxistina herfan e.*" (Îbnû'l-Cezerî, 2014, 1/173) mirov dikare bibêje yê ku cara ewil peyva *tecwîdê* bi kar aniyê Hz. 'Elî ye.

Berî ku tecwîd bibe îlmekî sereke û di nava misilmanan de belav bibe, qaîdeyên xweşxwendin û durustxwendina Qur'ana Pîroz ji teref Pêxember (s.e.w.) ve bi bal sehebiyan, ji teref sehabîyan ve bi bal tabîîyan û ji teref tabîîyan ve jî bi bal nesla li pê wan bi rêya mûsafehîyê û di dema hînîkirina Qur'anê de hatiye neqilîkirin. Ji loma mirov dikare bibêje li pê Cîbrîl mûelimê ewil yê *tecwîdê* Pêxember e.

Bi qasî ku tê zanîn yê cara ewil di derbarê *tecwîdê* de bi hawayê pexşan kitêb nivîsiye Ebû 'Ubeyd Qasim b. Sellam e (w. 224/838-839) (Şakaki, 2014, 57) û yê cara ewil bi nezmî nivîsiye jî Mûsâ b. 'Ubeydullah el-Xâqânî ye (w. 325/937). Kitêba wî bi navê *el-Qesîdetu'r-Râiyye* an jî *el-Qesîdetu'l-Xâqâniyye* hatiye binavkirin (Îbnû'l-Cezerî, 2006, 2/280). Kitêba Xâqânî rîsaleyeke menzûm e û ji 51 beytan pêk tê. Tevî ku ev kitêb di derbarê mijarên *tecwîdê* de ye jî di tu derê wê de peyva "*Tecwîd*"ê derbas nabe, ji bedêla wê te'bîrên weke "Husnu'l-Edâ" û wkî. hatiye bikaranîn. Sedema ku Xâqânî peyva "*Tecwîd*"ê bi kar neaniye ew e ku di wê demê de ev peyv hîn ewqas meşhûr nebûye. Lê belê bikaranîna peyva "*Tecwîd*"ê ji teref hemdemê Xâqânî Ebû Bekr Ehmed b. Mûsâ b. el-'Ebbâs b. Mucâhid et-Temîmî (w. 324/936) ve di behsa mijara *lehnê* de, dide xuyakirin ku di dema Xâqânî de jî ev peyv ne peyvek xerîb bûye û ji teref hin aliman ve dihate bikaranîn. (Sefwet, 2014, r. 14).

Yek ji wan ên ku li pê Xâqânî di derbarê îlmê *tecwîdê* de eser nivîsiye es-Se'îdî 'Elî b. Ce'fer e (w. 410). Di derbarê vî îlmî de du eserên wî tên zanîn. Yek jê bi navê *et-Tenbîh 'ela'l-Lehnî'l-Celîyyi we'l-Xefîyyi* ye ya din jî bi navê *Îxtîlafu'l-Qurrâ fî'l-Lamî we'n-Nûnî* ye (Sefwet, 2014, r. 14).

Di pêvajoyên li pê Xâqânî û es-Se'îdî de di derbarê *tecwîdê* de zaf kitêb hatine te'lîfîkirin. Mînak; Mekkî b. Ebî Talîb (w. 437) bi navê *er-Rî'âye li Tecwîd'il-Qîrâe we Tehqîqî lefzî'l-Tîlâwe*, Ebû 'Emr 'Usman ed-Dânî (w. 444/1053) bi navê *et-Tehdîd fî'l-Îtqânî we't-Tecwîd* û Şerhû *Qesîdetû Ebî Muzahîm el-Xâqânî* eser nivîsiye. Ji bilî wan,

kitêbek di derbarê tecwîdê de ya Ebu'l-Fedl er-Râzî (w. 454) û ya 'Ebdulwehhab el-Qurtûbî (w. 462) ya bi navê *el-Mudah fi't-Tecwîd* hene (Sefwet, 2014, r. 14-15).

Yek ji alimên ku di Îlmê Qîraetê de meşhûr bûye alimê Kurd Îbnu'l-Cezerî ye. Îbnu'l-Cezerî ji Cizîra Botan a ku niha navçeya bajarê Şirnexê ye. Îbnu'l-Cezerî hem di derbarê Qîraetê de hem jî di derbarê Tecwîdê de hin kitêb nivîsîne û ev kitêbên wî heta niha di nava misilmanan de tên xwendin. Yek ji kitêbên wî jî *el-Mûqeddîmetû fi'ma Yecîbû 'elâ Qarî'l-Qur'anî en Ye'lemehû* ye ku bi navê *Mûqeddîmetu'l-Cezerî* an *el-Mûqeddîme* tê naskirin. Ev kitêba wî heta niha jî di medreseyên Kurdistan de tê xwendin û jiberkirin. Weke ku em ê li jêr behsa wî bikin Mela Xelîlê Sêrtî jî di bin bandora Îbnu'l-Cezerî de maye û bi uslûba wî tecwîdeke bi Kurdî nivîsîye. Ev jî dide zanîn ku Kurdistan girîngî daye tecwîdê û di medreseyên xwe de her tim Îlmê tecwîdê xwendine û nivîsandine. Lê mixabîn di vê serdema paşîn de xwendina tecwîdê di nava Kurdistan de kêr bûye.

Tecwîdên bi Kurdî

1. Tecwîdên Menzûm

1.1. Rîsâlâ Tecwîdê

Nivîskarê wê Mela Xelîlê Sêrtî ye. Li ser kitêba Mela Xelîl ya bi navê *Şerhû Dîyâû Besîretî Qelbî'l-'Erûf fi't-Tecwîdî we'r-Resmî we Fersî'l-Hurûf* navê wî wek Mela Xelîl el-Omerî es-Sî'irdî el-Kurdî eş-Şâfi'î hatiye nivîsandin (Bnr. Bergê ewil. M. X. es-Sî'irdî). Mela Xelîl, di sala 1750/1164 de li gundê Gulpikê yê girêdayî bi navçeya Hîzana Bîtîsê ve ye hatiye dinyayê. Wî xwendina xwe ya ewil li ba bawê xwe Mela Huseyîn kiriye. Paşî bi piranî li 'Îmadiyeyê li Medreseya Qubbexanê û li hin medreseyên din xwendiyê. Piştî qedandina medreseyê vegeriyaye Hîzanê û nêzî pênc salan li Medreseya Meydanê ders daye, paşî çûye Sêrtê û li wir jî bi qasî sih salî di Medreseya Fexriyeyê de ders daye û di sala 1259/1843 de wefat kiriye (Adak, 2014, r. 325-327).

Mela Xelîl, di temamê Îlmên ku li medreseyên Kurdistanê dihatin xwendin de mahîr bû. Di Îlmên wek tefsîr, qîraet, fiqih, kelam û wekî din de kitêb nivîsiye. *Nehcu'l-Enama* wî ya ku di derbarê 'eqîdeyê de ye û bi Kurdî ye li her medreseyên Kurdistanê tê xwendin. Ji bilî *Nehcu'l-Enama* wî yek ji kitêbên wî yên ku bi Kurdî ye *Rîsala Tecwîdê* ye. Ev kitêba wî wek *Rîsale fi Îlmi't-Tecwîd, Kîtaba Tecwîdê û Menzûma Tecwîdê* jî tê zanîn (Şan, 2023, r. 18-24).

Rîsal(ey)a Tecwîdê, kitêba Mela Xelîl a di derbarê Îlmê tecwîdê de ye. Ev kitêb, wek tercumeya beşa tecwîdê ya ji kitêba wî ya bi navê *Şerhû Dîyâû Besîratî Qelbî'l-'Erûf fi't-Tecwîdî we'r-Resmî we Fersî'l-Hurûf* tê xuyakirin. Di destê me de du heb destxetên vê berhemê hene. Ji van yek jê, destxeta ku ji teref Molla Mûhemmed b. Molla Resûl ez-Zoqeydî ve di sala 1373/1954an de hatiye îstînsaxkirin. Ev destxet, ji 12 wereqan ango ji 24 rûpelan ve pêk tê. Di her rûpelekî de 11 rêz hene û bi temamî ji 236 beytan pêk tê. Destxeta duduyan, ji teref Şêx Cuneyd (w. 1963) ve hatiye nivî-

sandin. Ev destxet jî ji 7 wereqeyan ango 14 rûpelan pêk tê û -ji bilî rûpelê ewil û yê dawîyê- di her rûpelekî de 17 rêz hene. Ev destxet jî ji 241 beytan pêk tê. Ev jî dide xuyakirin ku ev destxet ji ya ewil bi 5 beytan zêdetir e. Di vê nusxeyê de piştî beyta 141ê 6 beyt ji teref Molla Mehmûd (w. 1945) ve hatine derxistin û dîsa ji teref wî ve 12 beyt lê hatine zêdekirin. Ji bilî van herdu nusxeyan li Medîneyê di Kutupxaneyay Qiral 'Ebdul'ezîz de li ser navê Mela Xelîl bi navê *Rîsâle fî't-Tecwîd* di beşa tecwîdan de bi hejmara 2823 tecwîdek hatiye tomarkirin heye (Adak, 2014, r. 330; Sagniç, 2014, r. 412-416; Şan, r. 2023, 28).

Tecwîda Mela Xelîl cara ewil di sala 2009an de ji teref M. Edip Çağmar di Kovara Şarkîyyatê de hatiye danasîn (Çağmar, 2009, r. 153-161). Di sala 2010an de li Dihokê ji teref Tahsîn Îbrahîm Doskî ve di Çapxaneyay Sipîrêzê de (Doskî, 2010) û di sala 2016an de li Diyarbekirê ji teref Mela Birhanê Tarînî ve di Weşanxaneyay Lîsê de (M. X. es-Sî'rdî, 2016) hatiye weşandin. Ji teref Mela Behcetê Sêrtî ve di sala 2023an de şerheke bi 'erebî li ser hatiye amadekirin (Is'irdî, 2023, r. 6).

1.2. Kîtâbu'd-Durri'l-E'lâ fî İlmi't -Tecwîd

Nivîskarê wê Mela Muhammed Hadî ye û weke "Seydayê Licî" jî tê naskirin. Alimekî şa'îr e. Bavê wî Şêx Sibxetullahê kurê Resûl Paşayê Sorîyê Rewandîzî ye, birayê Kor Mihemedê mîrê Soran e. Ji navçeyay Diyarbekirê ya Licê ye û li vir di sala 1852yan de hatiye dinyayê. Malbata wî bi eslê xwe ji Hewlêrê ye. Seydayê Licî, xwendina xwe ya ewil li cem bavê xwe dike û paşî li medreseyên Kurdistanê li çend cihên dewam dike. Îcazeyay xwe ya îlmî li Sêrtê li ba Mela Fethullahê Xelîlzade distîne. Di sala 1909an de dest bi miftîtiyay Licê dike. Di 1911-12 de li Licê wefat dike. Gora wî li Licê di nav goristana begên Licê de ye (Adak, 2018, r. 18; Çakır, 2017, r. 356; Liceyî, 2016, r. 8-9).

Seydayê Licî, vê kitêba xwe ji bo zarokên Kurdan nivîsiye. Di beyta 5an ya vê tecwîdê de weha dibêje:

Ev nezm(a) tecwîdê me îmla kir ji bo etfalê pak

Da ew bixwînin her zeman, ezmanê wan carî bibî

Ev tecwîda wî ji destpêkekê û 24 beşan pêk tê. Cara ewil ji teref Zeynelabidîn Amidî ve di 7ê Şewala Hicrî de di sala 1425an de bi destxetî hatiye nivîsîn û belavkirin. Di sala 2010an de li Dihokê ji teref Tahsîn Îbrahîm Doskî ve li Çapxaneyay Sipîrêzê û di sala 2016an de li Diyarbekirê ji teref Mela Birhanê Tarînî ve li Weşanxaneyay Lîsê hatiye çapkirin.

1.3. Tecwîda Quranê

Nivîskarê wê Mela 'Ebdulfettahê Hezroyî ye, bi navê 'Ebdulfettah Yazici jî tê naskirin. Di helbestên xwe de mexlesa *Fethî* bikar tîne. Fethî Hezroyî, di sala 1310/1892yan de li navçeyay Amedê ya bi navê Hezro li taxa Camîyê hatiye dinyayê. Malbata wî bi eslê xwe ji Pasûrê ye û ji wir koçî Licê kirine. Bavê wî ji bo tehsîla medreseyê ji Licê çûye Hezro û li wir jiyaye. Fethî hîn 10-12 salî bû li ba xalê xwe Mela Ehmed (w. 1944) dest bi xwendinê kiriye. Demekê li gundê Amedê yê Til'elo (Karaçalı) xwendiyê û paşî çûye Licê. Li Licê li ba seydayê Mela 'Ebdullah (w. 1915) û Mela

Muhemmed Hadî (w. 1911/12) xwendiyê. Tehsîla xwe li gundê navçeya Êlihê ya bi navê Hezoyê li gundê Ceznîyê li ba Mela Reşîd qedandiye. Piştî qedandina xwendina xwe ya medreseyê di medreseya bavê xwe de ya li Hezroyê dest bi dersdayinê kiriye. Di sala 1975an de wefat kiriye (Dokî, 2010, r. 77; Hezroyî, 2012, r. 15-16).

Tecwîda Quranê ya Fethî Hezroyî beşek ji Dîwana wî ye. Sê heb destxetên vê dîwanê hene:

1. Dîwana Fethî Hezroyî. Destxeta Mela Ehmedê Cewzî ye.
2. Dîwana Fethî (ne diyar e ku destxeta kê ye).
3. Dîwana Fethî. Destxeta Mela Zeynelabîdîn Amedî ye.

Tecwîda Fethî, cara ewil di 2010an de li Hewlêrê ji teref Tehsîn Îbrahîm Dokî ve di nava Weşanên Sipîrêzê de hatiye çapkirin. Ev tecwîda wî beşek ji kitêba *Du Vehînokên Kurmancî* ye ya ku ji tecwîda Mela Xelîlê Sêrtî û Mela Hadiyê Licê pêk tê. Amedekarê vê berhemê Dokî dibêje, tecwîda Fethî 27 beyt in, lê wî bixwe jî tenê 26 beyt xistine vê berhemê. Ev 26 beyt di *Du Vehînokên Kurmancî* de di nava rûpelên 80-82an de cih digre (Dokî, 2010, r. 79). Wekî din, di 2012yan de dîsa Dokî Dîwana Fethî amade kiriye û Xalid Sadîn jî latînîze kiriye. Ev Dîwan, bi navê *Dîwana Fethî* ji teref Weşanxaneyê Nûbiharê ve hatiye çapkirin. Tecwîd, di vê dîwanê de jî di nava rûpelên 51-53yan bi sernavê *Tecwîda Quranê* cih digre (Hezroyî, 2012, r. 51-53). Ev tecwîd ji 26 beytan pêk tê û li gor nezma ku her beyt bi “...ale” tê qedandin hatiye rastkirin.

Tiştê ku tecwîda Hezroyî ji yên din vediqetîne ew e ku bi zimanekî edebî hatiye amadekirin. Sedema wê jî -bi ya me- ji ber ku Fethî edîb û şaîr e. Mînak, Fethî Hezroyî di beşa tecwîdê de dema behsa “waw”ê dike wê dişibihîne xezalê û ji ber taybetiya nivîsandina wê ya bi ‘Erebî -ku wek “ﺉ” tê nivîsandin- çavoka wê jî dişibihîne çavê xezalê. Fethî weha dibêje:

Eger maqebîlê “ya” meksûr û medmûm

Bitin maqebîlê “waw”a çav xezal e (Dokî, 2010, r. 80).

Mînakek din ya ku edîbtîya Fethî dide nîşandan, şibihandina wî ya cezme bi xala li rûyê yaran e ku weha dibêje:

Eva dî herfek e ku xweş dibit ew

Bi cezme wek rûxê yaran bi xal e (Dokî, 2010, r. 81).

Mixabin di tecwîda Fethî de hemû mijarên tecwîdê tunene. Dibe ku Fethî hemî beş nivîsandibin lê negiha be me. Em hêvî dikin ku lêkolînerên hezkiriyên Kurdî tiştên jê wendayî bibînin û gelê me yê bawermend û yên wêjehez jê îstîfade bikin!

1.4. Menzûmeya Tecwîdê

Ev tecwîd ji teref Mela Yûsufê Zivingî ve hatiye nivîsandin. Mela Yûsuf (1908-2002) bi eslê xwe ji Zivinga Hecî Eliyan (Ağaçyurdu) e. Ji qebîleya Mesekan e. Li Bin Xetê li Bajarê Amûdê xwendiyê. Wekî din li Şamê jî dîsa Îsa Gûcî ji Remezan Botî (1929-2013) wergirtiye. Heta wefata xwe li Nisêbînê maye. Ji bilî vê tecwîda wî ya menzûm û dîwaneke wî ya destxet heye ku tê de şîrên tirkî, ‘erebî û kurdî hene (Yildız, 2021, r. 11).

1.5. Du Vehînokên Kurmancî Di Îlmê Tecwîdê De

Herçiqas ji navê vê kitêbê bê famkirin ku di wê de du tecwîd cih digrin lê di kitêbê de sê tecwîd hene. Yek jê tecwîda Mela Xelîl e, yek jê ya Mela Muhammed Hadiyê Licê û yek jê jî ya Fethî Hezroyî ye ku me li jor behsa wan kiribû. Kitêb ji teref Tehsîn Îbrahîm Doskî ve li ber destxetan bi tîpên 'Erebî (alfabeya Soranî) hatiye amadekirin. Di sala 2010an de li Hewlêrê ji teref çapxaneya Spîrêzê ve hatiye amadekirin (Doskî, 2010, r. 1-90).

1.6. Tecwîda Mermerî

Tecwîda Mela Mehmûdê Mermerî tecwîdeke biçûk û menzûm e. Li gor Edîp Çağmar dibêje ev tecwîd nextût e û nahatiye çapkirin (Çağmar, 2009, r. 153; Yıldız, 2021, 13).

1.7. Kîtabu't-Tecwîd

Ji teref Mela Muhammed b. Mela Ebdulxefûr el-Hezanî ve hatiye nivîsandin. Mela Muhammed ev tecwîd di sala 1985an de bi hawayê menzûm ew hûnaye. Zeynelabîdîn Amedî ev tecwîd bi destxeta xwe di sala 1989an de ji ber destxeta Mela Muhammed istinsax kiriye. Bi giştî ji 149 beytan pêk tê. Ayhan Yıldız dibêje ku di sala 2021ê de me ev berhem li mala muellîfê wê dîtiye û ji 31 rûpelî pêk tê. Heta niha nehatiye çapkirin (Yıldız, 2021, r. 13, 14).

1.8. Menzûmeya Tecwîdê

Nivîskarê vê berhemê Mela Yasînê Şemê (1906-1994) ye. Berhemeke menzûm e. Mela Yasîn bi eslê xwe ji Xerzika Pasûra Amedê ye. Paşnavê wî yê fermî Toprak e. Nivîskar ev menzûme ji bo feqiyên xwe amade kiriye. Hîn nextût e û li ber destê lawê nivîskar Muhammed Toprak e (Yıldız, 2021, r. 14).

1.9. Tecwîda Şêx Muhammed Mehdî

Ev tecwîd bi hawayê menzûm ji teref Şêx Mehdîyê Seyfulmulûkê ve hatiye amadekirin. Tevî xutbeyeke bi 'erebî û tesbîhatên piştî nimêjê di metneke destxet de cih digre. Di detsxetê de tecwîd ji rûpelên 7an û bi beyta "Yeşîlû Mehdiyyû bnû Muhammed Tahir/Ehmedû Rebbîye'l-Kerîme'l-Qadir" dest pê dike. Ji 30 beytî pêk tê. EV tecwîd li hin medreseyan bi dersî hatiye xwendin. (Yıldız, 2021, r. 14, 15).

1.10. Tecwîda Lawê Gewrê

Ev tecwîd jî teref Mustafa Acar ve hatiye nivîsandin. Tecwîdeke menzûm e. Hîn çap nebûye.

2. Tecwîdên Pexşan

2.1. Tecwîdu'l-Quran

Ev tecwîd ji teref Xelîfe Yûsûf ve hatiye nivîsandin. Navê wî yê tam, Şêx Yûsûfê kurê Feqî Şerîfê kurê Mehmûd Etopçiyê kurê 'Evdirehmanê kurê 'Evdilahê (Topçûzade) el-Pûnanşî ye (Çağlayan, 1996, r. 294). Bi navê Xelîfe Yûsûf meşhûr e (Beyazidî, 2015, r. 7). Xelîfe Yûsûf, di sala 1885an de li gundê bi navê Zengezorê yê girêdayî bi

Bazîdê ve ye hatiye dinyayê. Di şerê cîhanê yê yekem de bavê wî Feqî Şerîf koçî Îranê kiriye û li wir wefat kiriye.

Xelîfe Yûsuf, tehsîla xwe ya ewil li ba melayê gundê xwe Mela Ehmed kiriye. Paşî çûye ba Şêx Mihemed el-Celalî tehsîla xwe dewam kiriye. Ji ber ku tehsîla îlmî diki-re ji wezîfeya leşgeriyê mû'af bûye. Di dema şerê cîhanê yê yekem dewam dikir de çûye Sêrtê û li wir jî li ba neviyê Mela Xelîlê Sêrtî Mela Hamîd ders girtiye. Piştî Sêrtê jî çûye gundê Hedîlê yê Cizîrê û di sala 1923yan de li ber destê Şêx Mihemed Nûrî ed-Dêrşewî xelîfetiya Neqşîbendîtiyê, di sala 1932yan de ji Şêx Îbrahîm Heqî el-Bas-retî îcazeta Neqşîbendîtiyê girtiye. Li Bexdayê jî li ber destê Şêx Ehmed Şerefudîn el-Qadîrî jî îcazeta Qadîrîtiyê girtiye. Xelîfe Yûsûf, di sala 1965an de wefat kiriye û li gundê Çalixanê yê Bazîdê hatiye definkirin (Beyazîdî, 2015, r. 7; Çağlayan, 1996, r. 294; Karadeniz, 2003, r. 9-17; Tanrıverdi, 2011, r. 51).

Tecwîda Xelîfe Yûsûf cara ewil bi kitêba wî ya fiqhê ya bi navê *Îrşadu'l-Îbad* re bi herfên 'Erebî hatiye çapkirin. Sê heb nusxeyên *Îrşadu'l-Îbadê* yên çapbûyî hene:

1. Di sala 1326ê Hîcrî (1905ê Mîladî) de li Şamê di Metbe'etu't-Tereqqîyê de hati-ye çapkirin. Ev nusxe ji 372 rûpelan pêk tê.

2. Di sala 1379ê Hîcrî (1375ê Rûmî û 1960ê Mîladî) de bi hawayê ofset bi navê *Îrşadu'l-Îbad* hatiye çapkirin û ji 325 rûpelan pêk tê (Girdarî, 2003, r. 20). Ji ber qedexe-bûna Kurdî, li ser wê cihê çapê nehatiye nivîsandin. Lê dema mirov li şeklê çapê dinêre mirov texmîn dike ku li Stenbolê çap bûye. Ji xwe heke li Tirkîyeyê çap nebûya ê cihê çapê li ser hebûya Beşa tecwîdê di vê çapê de di nav rûpelên 304-321ê de cih digre.

3. Di 2015an de li Stenbolê ji teref Weşanxaneya Nûbiharê ve hatiye çapkirin.

Di herdu çapên ewilî de beşa tecwîdê heye lê di vê çapa Nûbiharê de tune. Se-dema wê jî ew e ku vê weşanxaneyê di sala 2008an de li Stenbolê tecwîd û 'eqîdeya Xelîfe Yûsûf bi navê *'Eqîdetu'l-Îman we Yelîhî Tecwîdu'l-Qur'an* çap kiriye. Di vê çapê de beşa tecwîdê di nav rûpelên 33-78an de cih digre (Girdarî, 2003, r. 20).

Her çiqas Ayhan Yildiz ji Girdarî neqil dike û dibêje ev tecwîda Xelîfe Yûsûf wer-gera *Hidayetu'l-Mustefîda* Ebû Reyme ye jî dema mirov herdu tecwîdan dide ber-hevdu mirov dibîne ku ne heman tecwîd in. Loma divê mirov vê tecwîdê ne weke wergerekê lê weke telîfeke musteqil bibîne.

2.2. Kitêba Tecwîdê

Ji teref Şêx Hesênê Şêx Yasîn ve hatiye nivîsandin. Li gor nasnameya Şêx Hesên ya fermî di 1311ê Rûmî (1895ê Mîladî) de ji dayik bûye (Şêx Yasîn, 2020, r. 15, 306-307). Lê li gor me'lûmatên ku malbata wî dide ev dîrok ne rast e. Çimkî li gorî wan Şêx bi ser 100î 'emir kiriye (Şêx Yasîn, 2020, r. 15). Dema mirov li dîroka wefata wî ya ku 1983 ye û me'lûmatê ku malbata wî daye dide ber hevdu herdu li hev dernakevin. Lewra heke qeydên fermî rast bin Şêx di 88 saliya xwe de wefat kiriye. Tam yeqîne-yek tunebe jî ihtîmala herî xurt ew e ku Şêx li gundê bi navê Hecîhesenan (Makû) hatiye dinyayê. Deverên ku Şêx lê jiyaye; wek Hecîhesen, Taxilka (Bazîd), Alqemer/

Kulava (Qulp/Îdir), Ortilî/Birrin (Bazîd) û herî dawîn jî navenda Bazîdê tê dizanîn. Sedema ku Şêx li gelek cihan jiyaye ew e ku Şêx bi Kurdî dinivîsî û loma her dem di hate binçavkirin, ji loma jî Şêx ji ber zilm û zordestiya dewletê her koçî deverên cuda cuda kiriye. Li gor şecereya ku di nav destxetên Şêx de hatiye dîtin nesla Şêx digihêje Pêxember (s.e.w.). Şêx Hesên di sala 1983yê Mîladî de li Bazîdê wefat kiriye û li gor wesiyeta wî li gundê Ortilîyê hatiye definkirin (Şêx Yasîn, 2020, r. 15-16).

Kitêba Şêx Hesên ya bi navê *Tuhfetu'l-Muslimîn* cara ewil ji teref Weşanxaneyê Nûbiharê ve di 2020an de li Stenbolê hatiye çapkirin. *Tuhfetu'l-Muslimîn* jî çar kitêban pêk tê. Ew her çar kitêb; wek Kitêba Baweriyê, Kitêba Çil Hedîsê, Kitêba Fiqhê û Kitêba Tecwîdê ye. Yê ev kitêb amade kiriye Mem Med e û bixwe jî neviyê Şêx Hesên e. Li gor agahiyên Mem Med dide du destxetên vê berhemê hene. Yek jê Destxeta Birahîmê Qaçax e û yek jê jî Destxeta Şêx Lezgî ye (Şêx Yasîn, 2020, r. 19-20). Di çapa Nûbiharê de kitêb hem bi tîpên 'Erebî hem jî bi tîpên latînî hatiye çapkirin. Beşa tecwîdê ango Kitêba Tecwîdê ji aliyê latînî di nava rûpelên 283-292 de û ji teref aliyê 'Erebî jî di nava rûpelên 350-360 de cih digre.

2.3. Tecwîda Hêja

Ev xebat ji teref Mela Ehmedê Mermerî ve hatiye nivîsandin. Navê wî Mela Ehmed û paşnavê wî yê fermî Ahmet Yalar e. Kurê Molla 'Ebdusselamê Mermerî-Hezanî (w. 1982) Kurê Molla Huseynê Resûlanî ye. Resûlanê gundekî Mûşê û Hezanê jî gundekî Licê ye. Mela Ehmed bi eslê xwe ji Resûlanê ye. Kalê wî Molla Huseyin bi xezûrê xwe Şêx 'Ebdulqadirê Hezanî re li ba Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî li Norşînê xizmeta îlm û 'emel kiriye û bi daxwaza wî ji gundê Resûlanê hatiye li mintîqa gundê Hezanê bi cih bûye. Li vê dera bavê Mela Ehmed hatiye dinyayê. Bavê wî piştî tehsîla xwe ya medreseyê qedandiye li gundê Mermerê ku nêzî Amedê ye dest bi melatîyê kiriye. Mela Ehmed jî li vî gundê Mermerê di 08.04.1954'ê de hatiye dinyayê (Yalar, 2022, r. 11-12).

Mela Ehmed li ba bavê xwe dest bi tehsîla xwe ya îlmî kiriye û heta kitêba *Molla Camî* li ba wî xwendîye. Piştî ku li çend medreseyên din jî ji hin seydayan îstîfade kiriye çûye Hezroyê û li wir li ba Seydayê 'Ebdulfettah dewam kiriye. Dema ku Seydayê 'Ebdulfettah nexweş dikeve Mela Ehmed li ba kurê Seydayê 'Ebdulfettah -miftiyê Hezroyê- Molla 'Ebdullah tehsîla xwe diqedîne û tê Amedê nêzî sih salî li mizgefta Parî/Camî'û's-Sefayê wezîfeya îmamtiyê dike. Di ber îmamtiyê de li Zanîngeha Dicleyê dersa zimanê 'Erebî, Farisî û edebiyata Tirkî dide. Piştî ku ji wezîfeya îmamtiyê diqete li Amedê li komelaya Şerqiyatê dersa zimanê Farisî dide. Mela Ehmed hîn jî li heyatê ye û xebatên xwe yê îlmî dewam dike (Yalar, 2022, r. 11-12). Heta niha ji bilî *Tecwîda Hêja* ev kitêbên li jêr nivîsîne:

Şafî'î Îlmihali/Sualli-Cevaplı. Bi alîkariya Molla Selîm Bilge, bi zimanê Tirkî di sala 1983yan de ji teref Eser Neşriyatê ve hatiye çapkirin (Yalar, 2022, r. 14).

Dîwana 'Eşqê. Bi zimanê Kurdî ye. Ji teref Nurettin Ertekin ve hatiye amadekirin û ji teref Weşanên Nûbiharê ve di sala 2022yan de hatiye çapkirin.

Seyahetname-I (Rojek Pêncşema Feqiyân). Mesnewiyek e ji 63 beytan pêk hatiye. Li ser kêf û şahiya feqiyân e. Bi zimanê Kurdî ye. Di nava *Dîwana 'Îşqê* de di binê sernavê Mesnewî'yê de cih digre (Bnr. Yalar, 2022, r. 98-104).

Seyahetname-II (Rojek Biharê). Mesnewiyek e, li ser jiyana feqiyân e. Ji 74 beytan pêk hatiye. Di *Dîwana 'Îşqê* de di binê sernavê Mesnewî'yê de cih digre. Bi zimanê Kurdî ye (Bnr. Yalar, 2022, r. 105-112).

Seyahetname-III (*Meftûhane*). [Dema feqî kitêbekê diqedînin û derbasî yeka din dibin hin xwarinan/şêrînahiyê dikirin û didin feqiyân. Ji vê adetê re li medreseyan tê gotin Meftûhane] Ev menzûme jî bi zimanê Kurdî ye û ji 89 beytan pêk tê. Di *Dîwana 'Îşqê* de di binê sernavê Mesnewî'yê de cih digre (Bnr. Yalar, 2022, r. 113-121).

Şerefname'nin Tercümesi-Hazro Beyleri. Bi zimanê Tirkî ye, teksîra wê heye.

Yeni Arap Edebiyatı Gelişim Tarihi (Dîroka Pêşveçûna Edebiyata 'Erebî). Bi zimanê Tirkî ye, çap nebûye.

Tercumeya "Rahnameyê Nacim". Bi zimanê Kurdî ye ji Farisî hatiye wergerandin û ji teref Seîd Veroj ve di kovara Nûbiharê de hatiye weşandin. Ji 14 rûpelan pêk tê (Yalar, 2022, r. 13).

Tecwîda Mela Ehmed, bi xetên 'erebî bi hawayê pexşan hatiye nivîsandin. Niha li ber destê me ye. Em wê latînîze dikin û di demeke nêz de em ê wê biweşînin. Tecwîda hêja, di serî de behsa fezîlet, şert û adabên xwendina Qur'anê dike. Paşî behsa mijarên sereke yên tecwîdê dike. Di dawiya mijarên tecwîdê de mijarên bi serenavê weke *Xwendina hin kelîmeyên taybet*, *Heft kelîme*, *Hukmê e'ûzû û besmeleyê*, *'Elametên weqfê*, *Ayetên secdeyê*, *Çend sûre û 'eşr ji Qur'ana Pîroz*, *Du'aya xitmeya Qur'anê* hene. Herî paşîn jî Mela Ehmed, çend şî'r û helbest di derbarê xwendin û xebat û kar de lê zede kirine. *Tecwîda Hêja*, bi rûpelên kompîtûrê 25 rûpel in û bi fonta tradîcional arabî bi 14 pounta hatiye amadekirin (Ertekin, 2018, r. 419-420).

2.4. Destpêka Fêrbûna Qur'ana Pîroz Elîf-Be

Ji teref Hüseyn Gündüz ve hatiye nivîsandin. Gündüz, weke Mela Huseyîn Êsî tê naskirin. Di sala 1955an de li gundê Êsê yê girêdayî bi ser navçeya Kercewsa Êlihê ve ye hatiye dinyayê. Piştî ku xwendina xwe ya dibistana seretayî kuta kiriye dest bi medreseyê kiriye û nêzî heşt salan xwendiyê. Dîplomaya xwe ya Îmam Xetîbê (lîseyê) ji derve girtiye. Di sala 1980ê de dest bi melatiya fermî kiriye. Niha teqawîd bûye (Özdaş, 2019, r. 62).

Destpêka Fêrbûna Qur'ana Pîroz Elîf-Be, weke elîf-bâyê ye, ji bo zarokan hatiye amadekirin û di sala 2017an de di nav weşanên Kar û Barên Diyaneta Tirkiyeyê de hatiye çapkirin. Ji sê beşan pêk tê û 67 rûpel e. Beşa ewil, destpêka alfabeya 'erebî ye; ya duduyan, bi kurtasî hin mijarên tecwîdê ye û ya sisêyan jî hin sûre û duayên ku di nimêjê de tên xwendin e (Bnr. Gündüz, 2017, r. 1-67).

2.5. Tecwîd

Ev tecwîd ji teref Ebdulquddûs Hilmî ve hatiye nivîsandin. Navê wî yê fermî Abdulkuddus Yalçın e. Di sala 1966an de li gundê Bismila Diyarbekirê yê bi navê Qoxê hatiye dinyayê. Lawê Mela Ehmed Hilmî el-Qoxî ye. Tehsîla xwe ya ilmî ya ewil li ba bavê xwe kiriye paşî çûye ba Molla Mûhemmed Şerîf Haldewî û li ba wî jî nêzî du mehan xwendiyê, paşî çûye gundê Bismilê yê bi navê Sînanê ba Mela Sîrac Babinîrî. Li ba Babinîrî jî nêzî du mehan xwendiyê û derbasî Batmanê medreseya Mela Muhemmed Şerîfoxlî bûye. Li vir jî nêzî du salan maye û çûye gundê Zeko medreseya bavê xwe û li wir jî nêzî salek û nivê tehsîla xwe dewam kiriye. Piştî tehsîla li ba bavê xwe derbasî gundê Bismilê Sergewra bûye. Li wir li ba Mela Remezhan Candêrê nêzî çar mehan ilim xwendiyê. Wê gavê bavê wî mela Ehmed Hilmî li Batmanê li mizgefta Hecî Xelîl wezîfedar bûye loma Ebdulquddûs Hilmî jî ji Sergewra dîsa çûye Batmanê. Li wir ji Mela Muhemmed Beşîr Varol (Mela Mizgîn) û Mela Muhemmed Şerîf îcazeyê xwe ya ilmî wergirtiye. Hilmî, piştî ku ji der ve di sala 1990î de îmam-xetîp qedand li çend gundên Bismilê wezîfeya îmamtiyê kir.

Ji bilî vê tecwîdê Hilmî bi birayê xwe Abdussemed Yalçın pirtûkên bavê xwe yên bi navê *Hediyetu'l-Hebîb* û *Emelê Şevû Rojê* wergarandiyê û hîn jî li ser kitêbên ku bavê wî nivîsîne dixebite.

Kitêba Hilmî ya bi navê *Tecwîd*, 97 rûpel e, di 2004an de ji teref Îhsan Yayınları ve hatiye çapkirin. Kitêb, bi tîpên latînî û bi zimanekî sade û hêsan hatiye nivîsandin. Lê belê latîniya wê ne li gor ya standart e. Loma tîpên weke “ü” û “î” bikar aniye. Ji bilî vê ya di latînzekirina tîpa “ğ”ê ya ‘erebî de tîpa “g”yê bikar aniye. Tevî ku li gor rêzimana kurdî xeletiyên wê hebin jî ji bo ku di vî warî de bi tîpên latînî kêrê eser hene divê mirov wê weke xebateke biqîmet bibîne.

Dema me ev gotar amade dikire ev tecwîd ji teref weşanxaneya Seyda ve li Amedê bi tîpên ‘erebî jî hate çapkirin.

2.6. Elîf Ba û Tecwîd Rêbera Qur’ana Pîroz

Ev tecwîd ji teref Mela Muhemmed ‘Eynberanî ve hatiye nivîsandin. Ji 96 rûpelan pêk tê û di sala 2011an de ji teref Nûbiharê ve hatiye çapkirin. Weke ku ji navê wê jî tê fahmkirin ev tecwîd ji bo xwendina Qur’ana Pîroz weke destpêkê ye. Loma tê de hemî mijarên tecwîdê tunene. Tecwîd ji sê başan pêk tê. Di beşa ewil de Elîf Ba, di ya duduyan de bi kurtasî hin mijarên tecwîdê û di ya sisêyan de jî alfabeya ku ji teref kurdan tê bikaranîn û alfabeya ‘erebî hatiye hevberkirin (Eynberanî, 2011, r. 7-95; Ferzende Îdiz, 2021, r. 88; Yıldız, 2021, r. 12). Bi pirtûkê re DVDyek jî hatiye amadekirin.

2.7. Elîfba Zaroka

Elîfba Zaroka ji teref Muhammed Ali Ensarî ve ji bo zarokên ku nû dest bi xwendina Qur’anê dikin elîf-bayek e lê tê de bi kurtahî hin mijarên tecwîdê jî cih digrin. Ji

teref Hayrat Neşriyatê ve di sala 2013an de hatiye çapkirin. Mijarên tecwîdê di nava rûpelên 33-39an de cih digre (Ensarî, 2013, r. 33-39).

2.8. Ronahî Bo Tecwîdeka Bi Sanayî

Ev tecwîd ji teref Muhemmed Emîn Molla 'Ebdulxefûr bi zaravayê Soranî hatiye amadekirin. Di sala 2018an de ji nav weşanên Daru'l-Mutercîmê hatiye çapkirin. Tevî pêşgotinê û naverokê ji 192 rûpelan pêk tê. Mijarên tecwîdê bi berfirehî hatine nivîsandin û di cihê pêdivî pê çêbûye bi wêne û tabloyan hatine amadekirin. Piştî pêşgotinê mijarên weke 'ilmê tecwîdê, cihê vî 'ilmî di nava ilmên Îslamî de, Îmam 'Asim û Hefs, fezîleta xwendina Qur'anê û adabên xwendina wê, çawabûna destpêkirina Qur'anê, xwendina besmele û isti'azeyê di navêna du sureyan de, lehn, tehqîq-tedwîr-hedr û mexrec û sîfetên tîpên 'erebî bi berfirehî tê de cih digrin (Molla 'Ebdulxefûr, 2018, r. 1-186). Ji bilî vê kitêbê hin xebatên din yên Muhemmed Emîn di derbarê tecwîdê de hene.

2.9. Zanistî Tecwîd

Ji teref Sîrwan Hamed bi Soranî hatiye nivîsandin. Biqasî ku em dizanin heta niha sê caran hatiye çapkirin. Çapa ewil di 2009an, ya duduyan di 2011an û sisêyan jî di 2015an de derketiye. Bi sponsora Rêkxirawî Jiyar Bo Geşepêdanî Mirovî/Munez-zemetu Jiyar Li't-Tenmiyyeti'l-Beşeriyye/Zhyar Organization for Human Development ku li Başûr e hatiye çapkirin. Berî ku têkeve mijarên tecwîdê nivîskar behsa ilmê tecwîdê û girîngî û hukmê wê, pêwistiya hînbûna wê; adab û fezîleta xwendina Qur'anê û lehn û wkd. dike (Hamed, 2015, r. 1-176).

2.10. Fêrbûnî Tecwîd

Ev jî bi Soranî ye. Li ser pirtûkê amadekar weke Kitêbxaneyî Mehîwî tê nivîsandin lê navê şexsekî an şexsan nabêje. Li ber destê me çapa 16an heye ku di sala 2021ê de li Hewlêrê hatiye çapkirin (2021, r. 1-180).

2.11. Rêsayî Asan Bo Xuwêndineweyî Qur'an

Ev xebat ji bo pola yekemê ya Zankoya Azadî Dîrasatê Îslamî ji teref du jinan ve (Buşra Ehmed û Reyyan Ebdurrehman) bi Soranî hatiye amadekirin. Pirtûk bi berfirehî behsa mijarên tecwîdê dike. Berî têkeve mijarên tecwîdê bi kurtasî behsa ilmê qîraetê û îmam û rawiyên wan jî dike. Pirtûk ji 130 rûpelan pêk tê (Ehmed & Ebdurrehman, 2017, r. 1-130).

2.12. Zanistî Baş Xuwêndineweyî Qur'an ('Îlmu't-Tecwîd)

Ev pirtûk ji teref Dilîr Xalid Ehmed ve bi Soranî hatiye amadekirin. Bi temamî 66 rûpel in. Cara ewil weke çapa yekem di sala 2008an de li Çemçemalê ji teref weşanxaneyê Sîmayê ve hatiye çapkirin (Hesen, 2008, r. 1-66).

2.13. Rêgayekî Asan Bo Ciwan Xuwêndinewey Qur'an

Ev tecwîd ji teref Goran Îbrahîm Ebdurrehman di sala 2010an de li Kêlarê ji bo malpera Beheştê (www.ba8.org) bi Soranî hatiye amadekirin. Bi giştî 91 rûpel e (Ebdurrehman, 2010, r. 1-91).

2.14. Tecwîd

Ev tecwîd di malpera http://www.quran.al-shia.org/kur_eng/tajwid//tajwid.html de bi kurmanciyeke zelal û bi tîpên latînî cih digre lê nivîskarê wê ne diyar e (QURAN. AL-SHIA.ORG, b.t.).

2.15. Tecwîd û 'Eqîdeya Îmanê

Ev tecwîd ne diyar e ku ji teref kê ve hatiye nivîsandin, li ber destê me heye. Destxet e, li ser kağîza A5ê hatiye nivîsandin û nivêsa wê bi hereke ye. Mijarên tecwîdê û 'eqîdeyê tê de bi kurtahî cih digrin. Di dawiya wê de tesbîhatê nimêjê jî cih digre.

2.16. Tecwîdu'l-Qur'anî'l-Kerîm

Tecwîdeke mextût e, hîn nehatiye çapkirin û navê nivîskarê wê ne diyar e (Çağmar, 2009, r. 154; Yıldız, 2021, r. 14).

2.17. Tecwîda Qur'anê bo Zaroka

Ev berhem bi temamî 9 rûpel e û pexşan e. Nivîskarê wê Seyyid Muhemmed ew di sala 2002an de amade kiriye. Mijarên weke tenwîn, îzhar, îdxam, med, hukmê raê, lefzê Ellah, sekte û weqf tê de cih digrin. Berhem, di pirtûkxaneya Abdurrahman Adak de heye û neçapkirî ye (Yıldız, 2021, r. 14).

2.18. Qîraeta Qur'anê bi Tîlaweta Tecwîdê

Nivîskarê wê A. Meretowar (Ayhan Yıldız) e. Tê de mijarên tecwîdê û behsa îlme qîraetê heye. Li gor dosyeya Wordê ji 100 rûpelî zêdetir e û neçapkirî ye (Yıldız, 2021, r. 14). Li Bakur, di nav tecwîdên bi kurmancî de ev berhem yekem tecwîd e ku behsa îlmê qîraetê dike.

2.19. Tecwîdnameya Kirmancî

Ji teref Mela Muhemmed kurê Mela Ebdulxefûrê Hezanî ve bi zaravayê zazakî hatiye amadekirin (Yıldız, 2021, r. 15).

2.20. Tecwîd

Ji teref Mustafa Acar ve hatiye nivîsandin. Di sala 2021ê de li Wanê ji nav weşanên Peywendê derketiye.

2.21. Fêrgeha Tecwîdê

Ev tecwîd ji teref Fûad 'Elî Hemîd ve hatiye amadekirin. Tecwîdeke berfireh e û bi tîpên 'erebî û bi alfabeya soranî hatiye nivîsandin. Tecwîd bi wêne û tabloyan û hin rengên ji hev cuda hatiye xemilandin. Bi tevahî ji 358 rûpelan pêk tê. Li ber destê me çapa sêyemîn heye ku ji teref çapxaneya Çingilê ve hatiye çapkirin û li ser bergê wê tê ninîsandin ku ev kitêb yek ji kitêbên Weşanên Dezgehê Qelem Bo Vekolînên Quranê ye.

2.22. Ciwankarîya Xwendina Qurana Pîroz (Tecwîd)

Ev tecwîd ji teref Zeynelabidînê Arîkele ve hatiye nivîsandin. Zeynelabidîn di sala 1962yan de li gundê Arîkele ya bi Bazîdaxaya Wanê ve girêdayî ye ji dayik bûye. Navê diya wî Eyşan e û navê bavê wî jî Ebdulhadî ye. Dema di sala 1974an de dibistana se-

retayî diqedîne di heman salê de dest bi perwerdeya xwe ya medreseyê dike. Piştî li ba gelek mela û medreseyên cuda dixwîne. Di sala 1989an de dest bi melatiya fexrî dike. Di sala 1992an de jî dibe melayê fermî. Vê gavê erka wî ya melatiyê ji destan girtine û wezîfe nake. Heta niha sê berhemên wî hatine çapkirin. Ev tecwîda wî bi hawayê Wordê ji 38 rûpelan pêk tê û niha ji bo çapê tê amadekirin.

Ji bilî vê tecwîdê ev xebatên wî hene:

1. Ravekirina Peyvên Qurana Pîroz (wergera peyv bi peyv)
2. Xutbeyên Kurdî
3. Fiqha Şafî (Pris û bersiv)
4. Dîwan (helbest)
5. Şîretname (Çapa yekem 1700 gotin e)
6. Şîretname (Çapa duyem 4700 gotin e)
7. Jînenîgarîya Ehmedê Xanî (kurtejiyana wî)
8. Serpêhatî/Kurte Çîrok
9. Ferhengok (ji bo Ravekirina Peyvên Qurana Pîroz û Şîretnameyê)

3. Tecwîdên Şerhî

3.1. Zubdetu't-Tecwîd li't-Tâlîbî'l-Mustefîd

Ji teref Şêx 'Ebdurrehmanê Şawurî el-Farûqî ve hatiye nivîsandin. Şawurî ji nesla Hz. Umer e. Di sala 1317/1899an de li gundê bi navê Şawuran ê ku girêdayî bi navçeya Dihê ya Sêrtê ve ye hatiye dinyayê. Wî tehsîla xwe ya ilmî cara ewil li ba bavê xwe Şêx Muhyeddîn girtiye. Piştî ku bavê wî wefat kiriye ji bo debara malbata xwe demekê dev ji îlim berdaye. Di bîst saliya xwe de li gundê Dihê yê bi navê Nivîla, li gundên Tîlloyê û li Silîva û Cizîrê tehsîla xwe berdewam kiriye. Li Cizîrê li ba Şêx Îbrahîm Heqqî tehsîla xwe diqedîne û îcazeya xwe ya ilmî distîne. Li Dihê di salên 1925-1930î de li gundê Reşîneyê, di salên 1930-1933yan de li Torik, 1933-1940î de li Bînirveyê melatî û seydatî kiriye. Ji bilî van gundan; li gundên wek Kanîkan, Terhem, Mêrgî û Şawuran jî seydatî kiriye. Şawurî, tevî ku ji şêxên Neqşebendî jî ders girtiye bixwe girêdayî terîqeta Qadîrî bûye. Şawurî, di 4ê Adara 1974an de li gundê xwe Şawuran wefat kiriye (Erkol, 2020; Sabuncu, 2013, r. 6-9; Şawurî, 2013, r. 4-5).

Kitêba bi navê *Zubdetu't-Tecwîd li't-Tâlîbî'l-Mustefîd* di derbarê Îlmê Tecwîdê de ye. Bi wezna li gor qalibê "mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun" (Recez-Sâlim-Musemmen) hatiye nivîsandin. Lê Şawurî bixwe vê kitêba xwe şerh kiriye. Kitêba *Zubdetu't-Tecwîd li't-Tâlîbî'l-Mustefîdê*, ji metn û şerha Şêx 'Ebdurrehman pêk tê. Ev kitêb ji teref Muhemmed Muxlis b. Şêx 'Ebdurrehman ve hatiye amadekirin û di 2013an de ji teref Weşanên Nûbihârê ve hatiye weşandin

3.2. Lêkdanewey Pêşekî Îbnu'l-Cezerî

Ev xebat şerha pirtûka Îbnu'l-Cezerî ya bi navê *Menzûmetu'l-Muqeddîme fî ma Yecîbû 'ela Qarî'l-Qur'anî en Ye'lemeh* e ku weke *el-Muqeddîme an jî el-Mûqeddîme-*

tu *Îbnu'l-Cezerî* meşhur bûye. Xebat, ji teref *Îhsan Burhaneddîn* ve bi *Soranî* hatiye amadekirin. Piştî teqdîma seydayên *Qiraatê 'Eşere yên weke Diyarî Ehmed Îsmâîl û Dilêr Ehmed Muhemmed û pêşgotinê*, amadekar behsa *Îbnu'l-Cezerî û xebatên wî* dike û paşî jî bi berfirehî *Menzûmeya Mûqeddîmeyê* şerh dike. Li ser pirtûkê ne diyare ku li kuderê an jî li kîjan çapxaneyê hatiye çapkirin lê di dawîya pêşgotina *Îhsan Burhaneddîn* de wer xuya dibe ku li *Kelarê* (Navçeyek e, navenda îdarî ya herêma Germiyanê ye) ev pirtûk hatiye amadekirin (Binêr; Burhaneddîn, 2010, r. 10).

3.3. Raveyî Tuhfetu'l-Etfal

Ev xebat şerha kitêba *Şêx Silêmanê Cemzûrî* ya bi navê *Tuhfetu'l-Etfal we'l-Xilman fî Tecwîdî'l-Qur'an* e ku ev pirtûk menzûmeyek e bi 'erebî ye. Ji teref *Sîrwan Hamid* ve di sala 2019an de li *Şarezorê* bi *Soranî* hatiye şerhkirin. Bi giştî jî 52 rûpelan pêk tê. *Tevî* şerhê amadekar ev menzûme tehqîq jî kiriye (Hamed, 2019, r. 1-52).

4. Tecwîdên Werger

4.1. Bizanîna 'Ilmê Tecwîd

Ev tecwîd ji teref *Mela Beşîrê Îlyozî* (1938-...) di sala 1962yan de li bajarê *Manîsayê* hatiye nivîsandin. Xebateke menzûm e. *Teşeyê nezmî yê menzûmeyê qesîde* ye. Bi giştî jî 270 beytan pêk tê û 27 mijarên tecwîdê tê de hene. Tecwîdeke destxet e, hîn nehatiye çapkirin. Ev tecwîd li ber tecwîdeke menzûm hatiye nivîsandin ango werger e (Yıldız, 2021, r. 13).

4.2. Etlesu't-Tecwîd/Deryayî Tecwîd

Ev tecwîd bi eslê xwe bi 'erebî ye û ji teref *Eymen Ruşdî Suweyd* ve hatiye amadekirin. *Wergêrê wê Sedreddîn Qadir Siddîq Balistanî* ye. Ji teref *Kitêbxaneyî Mehîwî* ve hatiye çapkirin. Li ber destê me çapa heftem heye ku di sala 2022yan de hatiye çapkirin (Suweyd, 2022, r. 1-190).

4.3. et-Tecwîdu'l-Musewwer

Ev tecwîd jî wergera kitêba *Eymen Ruşdî Suweyd* e. Tecwîdeke *duzimanî* ('Erebî-Kurdî) ye. *Taybetiya wê* weke ku ji navê wê jî tê famkirin mijarên tecwîdê bi *wêneyan* hatiye ravekirin û *xemilandin*. Ji teref *'Ebdulhemîd Berzencî* ve hatiye wergerandin û *pêdaçûna wê* jî ji teref *'Ebdulcebbar Îbrahîm* ve hatiye kirin. Ji nav *weşanên Daru'l-Xewsanî li'd-Dirasatî'l-Qur'aniyye* derketiye (Suweyd, b.t.).

4.4. Tecwîdî Asan Bo Fêrbûnî Qur'an

Ev tecwîd wergera tecwîda *Yehya b. Ebdurrezzaq el-Xewsanî* ya bi navê *Teysîrû Ehkami't-Tecwîd* e ku ji bo asta yekem ku bi 'erebî hatiye amadekirin e. *el-Xewsanî* jî bilî vêya jî bo asta duyem bi navê *'Ilmu't-Tecwîd Ehkamun Nezeriyyetun we Mulaheza-tun 'Emeliyyetun Tetbîqiyetun* û ji bo asta sêyem jî bi navê *el-Mufessel fî 'Ilmi't-Tecwîd* di derbarê tecwîdê de bi 'erebî kitêbin amade kirine (el-Xewsanî, 2019, 11, 12). *Tecwîdî Asan* ji teref *Zana Kerîm* ve hatiye wergerandin û di sala 2009an de çap bûye.

Li ser pirtûkê cihê çapê û navê weşanxaneyê tune ye lê ji naverokê tê famkirin ku ev pirtûk ji teref Daru'l-Xewsanî ve hatiye çapkirin (el-Xewsanî, 2009, r. 1-50).

4.5. Hûnerî Ciwan Xuwêndinewey Qur'an

Ev tecwîd ji teref Mehmûd Mustefa el-Hîbal û Ekrem Mehmûd Xidir hatiye amadekirin û ji teref 'Umer Xettabî bi bal Kurdî ve hatiye wergerandin. Tecwîdeke kurt e, bi giştî ji 63 rûpelan pêk tê. Li ser pirtûkê navê weşanxaneyê û cihê çapê tune ye (Hîbal & Xidir, b.t., r. 1-63). Li ber destê me çapa 5. heye.

Encam

Çawa ku di her dînî de rê û rêbazên xwendina pirtûkan wan ên pîroz hene di ola Îslamê de jî rê û rêbazên xwendina pirtûka pîroz a Qur'anê hene. Ev rê û rêbaz di serî de pêxwember di dema wehyê de ji C. Cibraîl (e.s.) hîn bûye paşî wî jî rê sehabiyên xwe dane. Sehabiyên jî ev weke sunnetekê dîtiye loma wan jî rê tabîfyan dane û bi vî hawî ji roja ewil ve heta roja me pêşî bi devkî paşî jî hem bi devkî hem bi nivîskî ev rê û rêbaz hatine. Aliman ji van rê û rêbazan re gotine tecwîda Qur'anê. Ji ber pîrozbûyina Qur'anê misilmanan gelek girîngî dane tecwîdê. Loma alimên Kurd jî di vî warî de gelek ked dane û xebat kirine. Yek ji xebatên wan nivîsandina îlmê tecwîdê ye. Alimên Kurd, bi piranî tecwîd bi Erebbî nivîsîbin jî gelek ji wan bi Kurdî jî nivîsîne. Bi qasî ku tê zanîn yê cara ewil tecwîd bi Kurdî nivîsiye Mela Xelîlê Sêrtî ye. Mixabin em nizanin ku berî wî kesekî bi Kurdî tecwîd nivîsiye heye an na. Lê em dizanin ku tabîyekî bi navê Meymûn (r.e.) xizmeta vî îlmî kiriye heye û wekî din seydayek ji seydayên Îmam Ye'qûb el-Hedremî jî Kurd e. Ji bilî van helbet di vî warî de navê zaf alimên Kurd derbas dibin lê yê herî meşhûr Îbnu'l-Cezerî ye ku ji serdema 9. û heta roja me di piraniya alema Îslamê de îlmê qîraetê û tecwîdê li gor uslûba wî tê xwendin û hîn kirin. Alimên Kurd jî yên ku dane ser şopa wî bi Kurdî tecwîd nivîsîne.

Gava em li her aliyê coğrafyaya Kurda digrin ber çavan em dibînin ku jimara tecwîdên bi Kurdî li Başûr zêdetir in. Tevî vê ya li Bakur jî jimareke mezin heye. Lê mixabin ji ber şert û mercên dinyayê em negihîştin Binxetê û herêma Îranê. Loma me qala xebatên li wir nekire.

Ji bo ku mijar ji çerçoveya gotarekê dernekeve me qala temamê tecwîdên ku li Başûr hatine nivîsandin nekire. Tenê weke nimûne me navê çend heban da. Helbet li Başûr tenê ev xebatên me li jor behsa wan kirine tunene, em dizanin ku ji bilî wan bi sedan xebatên ku li ser tecwîdê ne hene. Hîn jî li medrese, dibistan û zankoyên wê îlmê tecwîdê tê xwendin. Lewra her çiqas li Bakur îlmê qîraetê û tecwîdê kêmtir be jî li Başûr ev îlim li gor her deh qîraetan tê xwendin. Li gor agahiyên ku em gihanê kesên ku ne mela bin an jî beşên zanistiyên Îslamî nexwendibin jî gelek ji wan mûcazên îlmê qîraetê ne. Loma gelek malperên wan hene ku bi berfirehî behsa mijarên tecwîdê tê de cih digrin. Weke mînak; www.zanstitajweed.com, www.kitn.net, dehendost.com, techeye.org, www.zaniary.com û wk.d. hinek ji wan e. Ji bilî van malperan bi

sedan zanayên vî îlmî li ser rêya YouTubeê dersên tecwîdê didin. Lê mixabin li Bakur alimên me di vî warî de pir li paş mane. Heta em dikarin bibêjin ku ew alimên ku dikarin dersa melayên Diyanetê û îlahiyatnasan bidin di tecwîdê de li paş wan mane. Di van salên dawîn de zaf feqe û melayên me ji bo qedroyên Diyanetê hewl dane ku xwe hînî vî îlmî dikin lê dîsa jî ev ne bes e. Medreseyên me çawa ku girîngiyê didin serf û nehwa 'erebî divê girîngiyê bidin tecwîdê jî. Lê ya ku em pê kêfxweş in -her çiqas di bin bandora Diyanetê de bin jî- êdî hêdî hêdî hin medreseyên me tecwîd xistine nav mufredata xwe.

Çavkanî/References

- Adak, A. (2014). *Destpêka Edebiyata Kurdî Ya Klasîk*. İstanbul: Nûbihar.
- Adak, A. (2018). Mexles di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de. *Nûbihâr Akademi*, 10, 11-58.
- Beyazidî, Ş. Y. (2015). *Îrşadu'l-Îbad*. İstanbul: Nûbihar.
- Burhaneddîn, Î. (2010). *Lêkdanewey Pêşekî Îbnu'l-Cezerî*.
- Cureysî, M. M. N. (2012). *Nihayetu'l-Qewli'l-Mufid fî Îlmi't-Tecwîd*. Beyrût: Daru'l-Kutubî'l-Îlmîyye.
- Çağlayan, M. (1996). *Şark Uleması*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- Çağmar, M. E. (2009). Molla Halîl el-İs'irdî'nin "Risâletün fî 'İlmi't-Tecwîd" Adlı Eseri. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2, 153-161.
- Çakır, M. S. (2017). Şeyh Abdülkadir-i Hezânî (v. 1908) ve Hezân Dergâhı'nda Yetişen Sûfî Âlimler. *Ulusal Mevlânâ Hâlid-î Bağdâdî ve Hâlidîliğün Bingöl Ve Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyumu Kitabı*.
- Doskî, T. Î. (2010). *Du Vehînokên Kurmancî di Îlmê Tecwîdê da*. Erbil: Çapxaneyî Sipîrêz.
- Ebdurrehman, G. Î. (2010). *Rêgayekî Asan Bo Ciwan Xuwêndinewey Qur'an*. حوكمی زانستى تهجويد. <https://ba8.org/>
- Ebû Reyme, Ş. M. el-Mehmûd. (2013). *Hidayetu'l-Mustefîd fî Ehkami't-Tecwîd*. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Esriyye.
- Ehmed, B., & Ebdurrehman, R. (2017). *Rêsayî Asan Bo Xuwêndineweyî Qur'an*. Zankoyî Azadî Dîrasatî Îslamî.
- Xewsanî, Y. b. E. (2009). *Tecwîdî Asan Bo Fêrbûnî Qur'an* (wer. Z. Kerîm).
- Xewsanî, Y. b. E. (2019). *'İlmu't-Tecwîd Ehkamun Nezeriyyetun we Mulahezaton 'Emeliyyetun Tetbîqiyyetun*. Dimeşq: Daru'l-Xewsanî li'd-Dîrasatî'l-Qur'aniyye.
- Ensarî, M. A. (2013). *Elîfba Zaroka*. İstanbul: Hayrat Neşriyat.
- Erkol, A. (2020). Gündüz, Abdurrahman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: C. EK-1* (2. bs, s. 490). Ankara: TDV Yayınları.

- Ertekin, N. (2018). Molla Ehmed Yalar û Dîwana wî. Î. Özcoşar vd. (Ed.), *Diyarbakır: Alimler, Arifler, Edipler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Eynberanî, M. E. (2011). *Elîfba û Tecwîd Rêbera Qur'ana Pîroz*. İstanbul: Nûbihar.
- Ferzende İdiz, A. T. (Ed.). (2021). Kürtçe Yazılan Tecvid Eserleri. *Kürtçede İslâmî İlimler*. Van: Peywend.
- Girdarî, M. S. (2003, Hezîran). Xelîfe Yûsif û Îrşadu'l-Îbada Kurmancî. *Nûbihar*, 8, 89-93.
- Gündüz, H. (2017). *Destpêka Fêrbûna Qur'ana Pîroz Elîf-Be*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Hamed, S. (2015). *Zanistî Tecwîd*.
- Hamed, S. (2019). *Raveyî Tuhfetu'l-Etfal*.
- Hesen, D. X. (2008). *Zanistî Baş Xuwêndineweyî Qur'an ('Îlmu't-Tecwîd)*. Kitêbxaneyî Sîma.
- Hezroyî, M. 'Ebdulfettah. (2012). *Dîwana Fethî*. İstanbul: Nûbiharê.
- Hîbal, M. M. & Xidir, E. M. (t.y.). *Hûnerî Cîwan Xuwêndinewey Qur'an* (wer. Umer Xettabî).
- Is'irdî, M. B. (2023). *Es-Selsebîl Şerhu Menzûmeti'l-Ustâd el-Molla Xelîl fi't-Tecwîd*. Mektebetu'l-Hikme.
- İbn Menzûr, E.-F. C. M. b. M. b. 'Elî b. E. el-Ensârî er-Rûweyfi'î. (2015). *Lîsanu'l-'Ereb*. Beyrût: Muessetu E'lamî li'l-Metbû'e.
- Îbnu'l-Cezerî, E.-X. Ş. M. b. M. b. M. b. 'Elî b. Y. el-Cezerî. (2006). *Xayetu'n-Nihaye fî Tebeqâtî'l-Qurrâ*. Beyrût: Daru'l-Kutubî'l-Îlmiyye.
- Îbnu'l-Cezerî, E.-X. Ş. M. b. M. b. M. b. 'Elî b. Y. el-Cezerî. (2014). *En-Neşr fî'l-Qîratî'l-'Eşr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Îbnu'l-Cezerî, E.-X. Ş. M. b. M. b. M. b. 'Elî b. Y. el-Cezerî. (2019). *El-Mûqeddîmetû fî ma yecîbû 'alâ qarî'il-Qur'anî en yu'ellîmehû*. Dimeşq: Daru'l-Xewsanî li'd-Dîrasatî'l-Qur'anîyyeti.
- Karadeniz, A. (2003, Hezîran). Çend Gotin Li Ser Perwerdeyê û Xelîfe Yûsif. *Nûbihar*, 8, 89-93.
- Kenco, M. N. 'Ebdurrehman. (2006). *Hîbetu'r-Rehman fî Tecwîdî'l-Quran*. Beyrût: Daru'l-Mînhac.
- Kılıçaslan, H. İ. (2014). *Kur'an Okuma Tecvid Notları*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Kitêbxaneyî Mehî. (2021). *Fêrbûnî Tecwîd*. Kitêbxaneyî Mehî.
- Liceyî, M. H. (2016). *Kîtabu'd-Durrî'l-E'la fî Îlmî't-Tecwîdî*. Diyarbakır: Weşanên Lîs.
- Molla 'Ebdulxefûr, M. E. (2018). *Ronahî Bo Tecwîdeka Bi Sanayî*.
- Özdaş, H. (2019). *Kürtçe Meallerde Tercüme Sorunları Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz Örneği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.

Qestelanî, H. E. b. M. b. E. eş-Şafi'î. (2007). *El-Leâlî's-Seniyye Şerhu Muqeddîmetu'l-Cezeriyye*. Beyrût: Muessesetu Kutubî's-Seqafiyye.

QURAN.AL-SHIA.ORG. (t.y.). Têketin: 16 Ekim 2020, şande: https://quran.al-shia.org/kur_eng/index.html (Kurdî-Perwerde-Tecwîd)

Sabuncu, S. (2013). *Şeyh Abdurrahman Eş-Şavîrî ve Nehcu'n-Necâh Fi Âhkâmî'n-Nikâh Adlı Eserinin Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi* [Teza Lîsansa Bilind (Nehatiye Çapkirin)]. Enstîtuya Zanistên Civakî ya Zanîngeha Şîrnexê.

Sagniç, F. H. (2014). *Dîroka Wêjeya Kurdî*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê.

Sefwet, M. S. (2014). *Fethu Rebbî'l-Beriyye Şerhû Mûqeddimeti'l-Cezeriyye*. Beyrût: Muessesetu Kutubî's-Seqafiyye.

Si'rdî, M. X. el-O. S. el-Kurdî eş-Şafi'î. (t.y.). *Dîyaû Besîretî Qelbi'l-'Erûf fî't-Tecwîdî we'r-Resmî we fersî'l-Hurûf*. Süleymaniye Kütüphanesi.

Si'rdî, M. X. el-Omerî el-Kurdî eş-Şafi'î. (2016). *Menzûmeya Tecwîdê*. Diyarbakır: Weşanên Lîs.

Suweyd, E. R. (t.y.). *Et-Tecwîdu'l-Musewwer* (wer. E. Berzencî). Dimeşq: Daru'l-Xewsanî li'd-Dîrasatî'l-Qur'aniyye.

Suweyd, E. R. (2022). *Etlesu't-Tecwîd/Deryayî Tecwîd* (S. Q. S. Balistanî, Wer.). Kitêbxaneyî Mehwi.

Şakaki, R. M. M. (2014). *Kur'an Tilâvetinde Mükemmellik* (wer. F. Y. Mısırlı). İstanbul: Guraba Yayıncılık-Darü's-Selam Vakfı.

Şan, L. (2023). *Molla Halil Siirdî'de Resm-i Mushaf Tevcîd ve Kıraat İlmi*. Ankara: Fecr Yayınları.

Şawurî, Ş. 'Ebdurrehman. (2013). *Zubdetu't-Tecwîd li't-Tâlîbi'l-Müstefîd*. İstanbul: Nûbihâr.

Şaycî, O. X. (2010). *El-Mu'cemu't-Tecwîdî*. Kuweyt: Xeras lî'n-Neşrî we't-Tewzî'î.

Şêx Yasîn, Ş. H. (2020). *Tuhfetu'l-Muslimîn-Xelata Muslimanan*. İstanbul: Nûbihâr.

Tanrıverdi, S. (2011). *Çend Qesîdeyên Şêx Ahmedê Xanî û Şêx Xelîfe Yûsif Beyazîdî*. Wan: Artus Basım.

Wezzân, Î. 'Ebdulqadîr E. (2014). *Îthafu'l-Îxwan bî Tecwîdî'l-Quran*. İstanbul: Daru'n-Nîdâ.

Yalar, M. E. (2022). *Dîwana 'İşqê* (amd. Nurettin Ertekin). İstanbul: Nûbihâr.

Yıldız, A. (2021). *Perwerdeya Tecwîdên Kurdî di Medreseyên Kurdan de Analîzek li Ser "Zubdetu't-Tecwîd li't-Talîbi'l-Mustefîd" a Ebdurrehman el-Farûqî*. Kurdiname, 4,1-25.

Extended Abstract

This study explores the contributions of Kurdish scholars to the science of tajwid (the art of Quranic recitation) through their written treatises. It discusses the historical development of tajwid, its theoretical and practical applications, and the unique contributions of Kurdish scholars to the field. The document also examines specific works authored in Kurdish, providing insights into their structure, themes, and significance.

The term tajwid derives from the Arabic root “جَوَّدَ” (jawwada), meaning “to improve” or “to make better.” In Islamic terminology, it refers to the proper articulation and pronunciation of Quranic letters according to specific rules. Tajwid ensures the accurate recitation of the Quran, preserving its divine transmission as revealed to Prophet Muhammad (PBUH). Scholars classify tajwid into two categories:

1. Theoretical Tajwid: The study of rules and principles, considered a communal obligation (fard kifayah).
2. Practical Tajwid: The application of these rules during Quranic recitation, an individual obligation (fard ‘ayn).

The science of tajwid has its roots in the Prophet Muhammad’s era, as he taught the Quran with precise articulation. This oral tradition continued through generations, with early scholars documenting tajwid rules to safeguard the correct recitation of the Quran. Among the early contributors, Abu ‘Ubayd al-Qasim ibn Sallam (d. 838) was notable for his written work on tajwid, followed by scholars such as Ibn al-Jazari (d. 1429), whose treatises remain foundational in tajwid studies.

The study highlights Kurdish scholars’ significant role in developing and preserving tajwid knowledge. The contributions include the creation of original works in Kurdish and translations or commentaries on Arabic texts. These works served as educational resources for Kurdish-speaking communities, promoting accessibility to Quranic sciences.

Key Kurdish scholars and their contributions include:

1. Mulla Khalil al-Si’irdi (1750–1843)

Work: *Risala fi ‘Ilm al-Tajwid*

Mulla Khalil’s treatise on tajwid reflects his deep understanding of Quranic recitation. His work is structured as a didactic poem, making it easier for students to memorize tajwid rules. The treatise has been preserved in two handwritten manuscripts, showcasing the systematic categorization of recitation rules.

2. Mulla Hadi al-Lici (1852–1912)

Work: *Kitab al-Durr al-A’la fi ‘Ilm al-Tajwid*

Mulla Hadi’s treatise targets young learners, simplifying complex tajwid rules into 24 sections. Written in poetic form, the work emphasizes the importance of proper Quranic recitation and serves as an introductory text for Kurdish students.

3. Khalifa Yusuf (1885–1965)

Work: Tajwid al-Quran

Khalifa Yusuf's contributions include integrating tajwid rules into his broader works on Islamic jurisprudence. His texts highlight the importance of Quranic recitation within the framework of worship and personal piety.

4. Shaykh Abd al-Rahman Shawuri (1899–1974)

Work: Zubdat al-Tajwid li al-Talib al-Mustafid

Shawuri authored a concise text on tajwid, structured in a metrical form for ease of memorization. The treatise is complemented by an extensive commentary, clarifying its practical applications. Published posthumously, the work remains a valuable resource for Kurdish Quranic education.

5. Mulla Ahmed Marmari (b. 1954)

Work: Tajwid Hija

This modern contribution provides a comprehensive guide to tajwid, integrating traditional rules with contemporary formatting for enhanced readability. Mulla Ahmed's treatise includes discussions on Quranic etiquette and practical guidelines for learners.

Educational and Cultural Impact

The Kurdish treatises on tajwid reflect a profound commitment to preserving the Quranic tradition within Kurdish-speaking regions. By writing in Kurdish, these scholars ensured that the science of tajwid was accessible to non-Arabic-speaking Muslims, bridging linguistic and cultural gaps. The poetic structure of many works demonstrates the integration of artistic expression into religious education.

These contributions also illustrate the influence of larger Islamic intellectual traditions on Kurdish scholars, who adapted and localized this knowledge. For example, the works of Ibn al-Jazari profoundly shaped Kurdish writings, as seen in the similarities between Mulla Khalil's treatise and Ibn al-Jazari's *Muqaddimah*.

Manuscripts and Modern Publications

Many Kurdish tajwid texts were preserved as handwritten manuscripts, often copied and disseminated by students and scholars. Modern efforts to publish and digitize these works have revived interest in Kurdish Islamic heritage. Recent publications, such as the 2016 editions of Mulla Khalil's and Mulla Hadi's works, exemplify this trend.

Conclusion, Kurdish scholars have made enduring contributions to the science of tajwid, enriching Islamic knowledge and education. Their works demonstrate a commitment to Quranic recitation and pedagogy, ensuring that the principles of tajwid are both preserved and accessible. This legacy continues to inspire contemporary efforts in Islamic scholarship and cultural preservation.

This study underscores the importance of documenting and promoting these contributions to recognize the integral role of Kurdish scholars in the broader Islamic intellectual tradition.